

Тэма 8. ПРЫНЦЫПЫ І ФАКТАРЫ ФАРМІРАВАННЯ НАРОДНАГА КАЛЕНДАРА

Народны каляндар – адна з першасных форм духоўнага жыцця чалавека, звязаная з яго памяццю і свядомасцю, сістэма сталых ці рухомах свят, прысвяткаў, абрадаў, гульняў, звычайў, што замацаваны ў быцце і фальклоры праз спалучэнне язычніцкіх і хрысціянскіх кампанентаў; з’яўляецца арыенцірам пры выкананні пераважна сельскагаспадарчых работ і адпачынкаў у гадавым, сезонным, месяцовым і іншых цыклах-рытмах, утрымлівае традыцыйныя фэналагічныя, метэаралагічныя, аграрнамічныя, астранамічныя, астралагічныя і іншыя каляндарныя веды, атрыманыя пераважна эмпірычным шляхам.

Народны каляндар трэба разглядаць як пэўную сістэму і хрысціянска-язычніцкі комплекс, сінтэз дзвюх культур. *Святы і прысвятакі* – асноўныя зместанапаўняльныя каляндара, якія складаюць яго хрананімічнае гадавое кола. *Святы* – сукупнасць звычайў і абрадаў, якія выражаюць і замацоўваюць пэўныя погляды, пачуцці, адносіны людзей да прыроды і паміж сабою; свабодныя ад працы дні. Узніклі ў першабытным грамадстве. Былі звязаны з каляндарным ці земляробчым цыкламі. У працэсе гістарычнага развіцця змяняліся, адміралі, узніклі новыя. *Прысвятак* (прысвята, святок) – малое свята, звычайна працоўны дзень, названы ў гонар гістарычнай, духоўнай асобы, або іншы хранонім, які адлюстраваны ў фальклоры.

Акрамя іх існуюць іншыя складнікі, якія ўтвараюць розныя прамежкі часу – пасты (Велікодны, Пятроўка, Спасаўка, Піліпаўка), тыдні (Маслены, Белы, Праводны, Русальны), месяцы (травень, чэрвень, адзінаццаты), міжсвяточныя прамежкі часу, або іншая функцыянальная пара (Міжблагавешчальны, Малая Вясельніца, Бабіна лета, Дзявоцкае лета, засеўкі, жніво), пара года ці паўгоддзе, а таксама абрады, гульні, ігрышчы, якія звычайна комплексна ўваходзяць у свята (радзей у прысвятак). Дзяды і Радаўніцу адносяць у святы па вядомых прычынах можна толькі ўмоўна.

Прынцыпы фарміравання беларускага народнага каляндара

Беларускі народны каляндар (БНК) – разнавіднасць народнага каляндара, што склаўся на тэрыторыі Беларусі. Ён вызначаецца асаблівай архаічнасцю і кансерватыўнасцю, захоўвае яўныя сляды месяцавага і сонечнага злічэння часу, засноўваецца на эвалюцыйных структураўтваральных элементах храналогіі, звязаных з астральнымі назіраннямі чалавека, якія прывялі да разумення сонцастаяння і раўнадзенстваў, вакол якіх сфарміраваліся асноўныя святочна-абрадавыя комплексы (вішавальныя абходы, варажба, магія агню і сонца, кульмінацыйнае святочнае ігрышча, культ продкаў і інш.), а таксама на іншых святкаваннях з незавершаным фарміраваннем комплексу, і з’яўляліся ў пэўны перыяд гісторыі народа як дамінантныя кропкі ў лета-, годавароце (Новае лета, Новы год). Ён утрымлівае складаную шматзроўневую сінтэзаваную сетку комплексаў, сістэм і мадэляў розных перыядаў і эпох: каляндарна-міфалагічны код (кансервацыя дахрысціянскіх культураў, складзеных на магіі, татэмізме, анімізме, фетышызме); комплексныя складнікі (язычніцкія і хрысціянскія хранонімы і іх сінтэзаваныя ўтварэнні, пасты, табуіраваныя, разгульныя, гаспадарча-рэгламентаваныя перыяды); каляндарызацыя духоўнага жыцця і быту (часовае замацаванне язычніцкіх ігрышчаў, фалькларызацыя хрысціянскага месяцаслова, гадавая рэгламентацыя народных песень, танцаў, гульняў і іншых жанраў, сямейна-бытавога цыклаў); архаічныя і сучасныя сродкі летазлічэння, пабудаваныя на салярных, лунарных і астральных уяўленнях чалавека, яго рознафункцыянальных відавчых блоках (памінальным, шлюбным, земляробчым, жывёлагадоўчым, пчолаводчым, рыбалоўным, ткацкім і інш.).

Пры стварэнні сістэмы БНК дзейнічалі наступныя прынцыпы яго фарміравання [1, с. 121–133].

1. Прынцып *датавання*.

У календары мэтазгодна падаваць дзве даты: па новым і старым стылях у сувязі з тым, што назвы святаў і прысвяткаў у праваслаўных беларусаў замацаваны за старым і праваслаўная царква дагэтуль не перайшла на грыгарыянскі каляндар, у адрозненне ад каталіцкай. Напрыклад, 2/17 – 2 сакавіка па н. ст., 17 лютага па с. ст.; 14/1 – 14 сакавіка па н. ст., 1 сакавіка па с. ст. (29 лютага па с. ст. у высакосны год) у XX ст. У новым, XXI ст., розніца паміж датамі засталася 13 дзён, як у мінулым. Акрамя таго неабходна ўлічваць святы, якія не маюць сталага дня прымеркавання, а залежаць ад месца Пасхі ў праваслаўным і каталіцкім «рухомых» календарох. Яны абазначаюцца зорачкай (*) і падаюцца адвольна, не прымяркоўваючы да пэўнай даты, калі матэрыял не прызначаецца да канкрэтнага года.

2. Прынцып падачы назваў свят і прысвяткаў.

Адразу за датай падаюцца рэгіянальныя варыянты назваў складовых частак гадавога кола. На пачатку ставіцца літаратурная ці дамінантная. У календары таксама асобна вылучаюцца назвы свят і прысвяткаў, якія бытавалі ці бытуюць у праваслаўных (паўтоўсты шрыфт) і католікаў (курсіў).

Неабходна зазначыць, што ў БНК уключаны як язычніцкія, так і фалькларызаваныя хрысціянскія святы і прысвяткі, а таксама тыдні і большыя прамежкі часу, напрыклад, пасты, што атрымалі назвы ў народзе, з якімі звязаны прыкметы, павер'і, прымаўкі, пры тым традыцыйна выконваліся народныя песні, праводзіліся абрады, гульні. Такім чынам, сюды ўваходзіць і значная частка народных свят, звязаных з «рухомымі» датамі праваслаўнага і каталіцкага календароў.

3. Прынцып падачы паявога матэрыялу ў БНК.

У календары даецца кароткае апісанне свят з указаннем ці апісаннем абрадаў, гульніў, песень, прыкмет і г. д. У навуковых і навукова-папулярных выданнях рэкамендуецца абавязкова суправаджаць фальклорна-этнаграфічныя прыклады скарачонай пашпартызаванай (крыніца, рэгіён бытавання), каб пазбегнуць непатрэбнага пераймання з матэрыялаў іншых народаў.

Гэты прынцып абумоўлены парадкам запісу фальклорных твораў, пачынаючы з канца XVIII ст., і пацверджаны першымі навуковымі рэканструкцыямі беларускага народнага календара, якія ажыццяўляліся С. Талстой, А. Лозкам, У. Васілевічам, М. Ляснічым і К. Севярынцам, складальнікамі шматтомных серыяў «Беларуская народная творчасць», «Фальклор у сучасных запісах», «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў» і інш.

4. Прынцып хрысціянізацыі заключаецца ў актыўным уздзеянні царквы на свядомасць людзей з мэтай змянення язычніцкіх абрадаў, культаў і г. д. згодна біблейскага вучэння. Не маючы сілу поўнаасцю знішчыць язычніцкую рэлігію, царква пачала прыстасоўваць яе да новай веры: будаваць храмы на месцы ідальскіх капішчаў, прыстасоўваць старадаўнія звычай і г. д.

5. Вельмі блізім па значэнні да хрысціянізацыі з'яўляецца прынцып прымеркавання хранонімаў і прыстасавання цырымоній хрысціянскага календара да язычніцкіх звычаяў і ігрышчаў. У наступнай тэме пра чацверты і пяты прынцыпы пойдзе больш падрабязная гаворка.

6. Супрацьлеглая з'ява вышэйназванаму, якая ў той жа час можа адбывацца ў адным і тым жа працэсе язычніцка-хрысціянскага комплексу, гэта – фалькларызацыя, што адносіцца да больш позняга перыяду, калі ў поўнай сіле бытавала вусная народная творчасць. Яе прыкметай з'яўляецца прысутнасць імя хрысціянскага святога (нават у спрошчаным выглядзе) у народных песнях, прыказках, паданнях, легендах, казках. Яркі прыклад фалькларызацыі царкоўнага пантэону святых – гэта паэтызацыя іх у беларускіх валачобных песнях.

7. Паэтызацыя язычніцтва ў фальклоры.

8. Кансервацыя язычніцтва ў фальклоры таксама адносіцца да прынцыпаў гістарычнага фарміравання народнай рэлігіі і календара.

Фактары фарміравання «народнай рэлігіі» і календара

1. Сацыяльна-палітычны фактар заключаецца ў спрыяльных умовах старажытнабеларускай дзяржавы – ВКЛ (талерантныя адносіны да дзядоўскай веры, кампрамісны характар уніі, адносна вольнае існаванне іншых веравызнанняў; неспрыяльныя ўмовы развіцця нацыянальнай культуры, мовы, калі даводзілася адасаблівацца ад чужароднага ўплыву).

2. Сутнасць прыродна-геаграфічнага фактара выяўляецца ў памежным становішчы старажытных беларускіх зямель сярод заходняй і ўсходняй цывілізацый; як рэгіён, што з'яўляўся часткай прарадзімы славян ці блізкі да яе; балотна-лясная глухамень, якая абмяжоўвала стасункі паміж іншымі народамі. Гэтая ўнікальнасць беларускай рэальнасці, якая плумачыцца памежнасцю дзвюх нацыянальна-дзяржаўных канфесій з пабудзальным імкненнем да з'яўлення і зберажэння свайго (язычніцтва, уніяцтва), ставіць нашу краіну ў асаблівае становішча ў Еўропе і стварае найлепшыя ўмовы для сінтэзу дзвюх культур і фарміравання народнага календара.

3. Да царкоўна-рэлігійнага фактара можна аднесці традыцыйны братчыны ў правядзенні святаў свечкі (у папулярных святах, прысвечаных аднаму з хрысціянскіх патронаў, найлепшым чынам злучаліся дзве культуры); пакланенне родаваму абразу, мясцовому святому князю (св. Ефрасіня Полацкая, св. Барыс); пакланенне язычніцкім культам і наступная замена іх на хрысціянскія святыя месцы (камяні, крыніцы, могілкі, поле і г. д.); прымяненне «педагагічных прыёмаў» у хрысціянізацыі, выкарыстанне падобнасці ў рэлігіях і замежнага вопыту і інш.

4. Умоўна да фактараў святочнага і бытавога характару можна далучыць традыцыйны развіцця кірмашоў і мясцовых фестываляў; дзейнасць скамарохаў, варажбітоў, батлейшчыкаў, якая не так моцна падаўлялася, як у Расіі; бытаванне валачобніцтва, якога не наглядалася ў іншых народаў, і больш вольнае развіццё даўніх звычаяў і абрадаў.

? Пытанні і заданні

1. Чым адрозніваецца свята ад прысвятка?
2. Працягніце сказ: «Хранонім – гэта...».
3. Назавіце прынцыпы фарміравання БНК.
4. Суаднесце фактары фарміравання народнай рэлігіі і календара:

сацыяльна-палітычны	умовы старажытна-беларускай дзяржавы – ВКЛ
прыродна-геаграфічны	далучэнне традыцыйнага развіцця кірмашоў і мясцовых фестываляў
царкоўна-рэлігійны	памежнае становішча старажытных беларускіх зямель сярод заходняй і ўсходняй цывілізацый
святочна-бытавы	традыцыйны братчыны ў правядзенні святаў свечкі